

Praktijkgerichte ontwikkelings- psychologie

Inclusief educatief
materiaal online

Van wieg tot hangplek: de ontwikkeling
van 0- tot 21-jarigen

Marjan de Bil en Petra de Bil

Boom

Praktijkgerichte ontwikkelingspsychologie

**Van wieg tot hangplek:
de ontwikkeling
van 0- tot 21-jarigen**

Marjan de Bil en Petra de Bil

Boom

Inhoud

1	Wat is ontwikkelingspsychologie? 13
1.1	Inleiding 15
1.2	Ontwikkelingstaken 16
1.3	Variaties in ontwikkeling 21
1.4	De (veer)kracht van jeugd 22
1.5	Van theorie naar praktijk 22
2	Een veilige basis 25
2.1	Inleiding 27
2.2	Ontwikkeling van een veilige basis: zo gaat het meestal 28
2.2.1	<i>Eerste ervaringen 28</i>
2.2.2	<i>Het opbouwen van een hechtingsrelatie 31</i>
2.2.3	<i>Bowlby's theorie over hechting 33</i>
2.2.4	<i>Bevorderende factoren 35</i>
2.2.5	<i>Hechting als basis voor de verdere ontwikkeling 36</i>
2.3	Soms gaat het anders 37
2.3.1	<i>Belemmerende factoren 38</i>
2.3.2	<i>Gevolgen voor het gedrag 40</i>
2.4	Hechtingsproblemen en hechtingsstoornissen 41
2.4.1	<i>Reactieve hechtingsstoornis 41</i>
2.4.2	<i>Ontremd-sociaalcontactstoornis 42</i>
2.4.3	<i>Separatieangststoornis 43</i>
2.5	Hechtingsproblemen in de dagelijkse praktijk 43
2.5.1	<i>Signalen 43</i>
2.5.2	<i>Interventies en behandeling bij hechtingsproblemen 45</i>
2.6	Van theorie naar praktijk 46
3	Het verkennen van de wereld 47
3.1	Inleiding 49
3.2	Eerste ervaringen 50
3.3	Neurologische ontwikkeling: zo gaat het meestal 50
3.3.1	<i>Reflexen 50</i>
3.3.2	<i>Ontwikkeling van de zenuwcellen 51</i>
3.3.3	<i>Ontwikkeling van de cerebrale cortex 52</i>
3.4	Zintuiglijke ontwikkeling: zo gaat het meestal 54
3.4.1	<i>Horen 54</i>
3.4.2	<i>Zien 55</i>
3.5	Motorische ontwikkeling: zo gaat het meestal 57
3.5.1	<i>Volgorde van de motorische ontwikkeling 57</i>
3.5.2	<i>Grove en fijne motoriek 59</i>

3.6	Wederzijdse beïnvloeding	62
3.7	Soms gaat het anders	63
3.8	Problemen en stoornissen	64
3.8.1	<i>Neurologische problemen</i>	64
3.8.2	<i>Neurobiologische ontwikkelingsstoornissen</i>	65
3.8.3	<i>Zintuiglijke problemen en handicaps</i>	65
3.8.4	<i>Motorische problemen en belemmeringen</i>	66
3.9	Van theorie naar praktijk	67
4	Een eigen identiteit	69
4.1	Inleiding	71
4.2	Zo gaat het meestal: ontdekken van het ik	72
4.2.1	<i>Onderscheid zelf en anderen</i>	72
4.2.2	<i>Ontwikkelen van autonomie</i>	74
4.2.3	<i>Zelfbewuste emoties</i>	78
4.2.4	<i>Zelfconcept</i>	78
4.2.5	<i>Eigenwaarde</i>	79
4.2.6	<i>Geslachtsrol en geslachtsidentiteit</i>	80
4.2.7	<i>Theory of mind</i>	81
4.2.8	<i>Bevorderende factoren</i>	82
4.3	Soms gaat het anders	83
4.3.1	<i>Een minder goed ontwikkelde autonomie</i>	83
4.3.2	<i>Problemen met de theory of mind</i>	84
4.3.3	<i>Minder duidelijke genderidentiteit</i>	84
4.4	Problemen en stoornissen	85
4.4.1	<i>Begeleiding van genderdysfore kinderen</i>	86
4.5	Van theorie naar praktijk	86
5	Leren communiceren	89
5.1	Inleiding	91
5.2	Taalontwikkeling	92
5.2.1	<i>Functies van taal</i>	92
5.2.2	<i>Hoe leren kinderen taal?</i>	95
5.2.3	<i>Verloop van de taalontwikkeling</i>	96
5.2.4	<i>Bevorderende factoren</i>	100
5.3	Non-verbale communicatie	101
5.4	Als het anders gaat	102
5.4.1	<i>Normale variaties in taalontwikkeling</i>	102
5.4.2	<i>Meertaligheid</i>	104
5.4.3	<i>Spreekangst</i>	104
5.5	Communicatiestoornissen	105
5.5.1	<i>Taalstoornis</i>	106
5.5.2	<i>Ontwikkelingsstotteren</i>	106
5.5.3	<i>Spraakklankstoornissen</i>	107
5.5.4	<i>Selectief mutisme</i>	107
5.6	Stoornissen in de non-verbale communicatie	108

- 5.6.1 *Autismespectrumstoornis* 108
- 5.6.2 *Behandeling van autismespectrumstoornissen* 110
- 5.7 *Van theorie naar praktijk* 111

6 Het begrijpen van de wereld 113

- 6.1 *Inleiding* 115
- 6.2 *Ontwikkeling van het denken* 116
 - 6.2.1 *Piagets theorie* 117
 - 6.2.2 *Vygotsky's theorie* 123
 - 6.2.3 *Informatieverwerkingstheorie* 124
- 6.3 *Intelligentie* 128
 - 6.3.1 *Intelligentieniveau* 128
 - 6.3.2 *Intelligentietest* 128
 - 6.3.3 *Wat bepaalt het intelligentieniveau?* 130
 - 6.3.4 *Bevorderende factoren bij de cognitieve ontwikkeling* 131
- 6.4 *Als het anders gaat* 131
 - 6.4.1 *Normale variaties* 131
 - 6.4.2 *Hoogbegaafdheid* 133
- 6.5 *Beperkingen en problemen* 135
 - 6.5.1 *Verstandelijke beperking* 135
 - 6.5.2 *Leerstoornissen* 136
- 6.6 *Van theorie naar praktijk* 137

7 Omgaan met anderen 139

- 7.1 *Inleiding* 141
- 7.2 *Leren omgaan met anderen: zo gaat het meestal* 142
 - 7.2.1 *Initiatief nemen tegenover schuld en schaamte* 142
 - 7.2.2 *Ontwikkeling van het samen spelen* 143
 - 7.2.3 *Ontwikkeling van vriendschappen* 145
 - 7.2.4 *Sociale acceptatie en populariteit* 146
 - 7.2.5 *Ontwikkeling van sociaal gedrag* 148
 - 7.2.6 *Bevorderend voor de ontwikkeling van sociaal gedrag* 152
 - 7.2.7 *Bekrachtigen van gewenst gedrag* 153
 - 7.2.8 *Begrenzing en disciplineren* 154
 - 7.2.9 *Agressie* 156
 - 7.2.10 *Impulsregulatie* 157
 - 7.2.11 *Sociale rollen en sociale identiteit* 159
 - 7.2.12 *Geslachtssocialisatie* 159
- 7.3 *Als het anders gaat* 160
 - 7.3.1 *Individuele verschillen in sociale en emotionele ontwikkeling* 160
 - 7.3.2 *Temperament* 161
 - 7.3.3 *Angsten* 161
 - 7.3.4 *Sociale angst* 162
 - 7.3.5 *Pesten* 164
 - 7.3.6 *Moeite met sociale vaardigheden* 166
- 7.4 *Problemen en stoornissen* 166

- 7.4.1 *Gebrekkige gewetensontwikkeling* 167
- 7.4.2 *Problemen met impulsbeheersing* 167
- 7.4.3 *Gedragsstoornissen* 169
- 7.5 *Van theorie naar praktijk* 171

8 Opgroeien in een gezin 173

- 8.1 *Inleiding* 175
- 8.2 *Het gezin als systeem* 175
 - 8.2.1 *Broertjes en zusjes* 176
 - 8.2.2 *Plaats in de kinderrij* 178
 - 8.2.3 *Vergelijking en rivaliteit* 181
 - 8.2.4 *De match tussen ouders en kind* 182
- 8.3 *Omstandigheden van het gezin* 182
- 8.4 *Opvoeding* 183
 - 8.4.1 *Opvoedingsstijlen* 184
 - 8.4.2 *Cultuurverschillen* 185
 - 8.4.3 *Het 'ideale' gezin* 185
- 8.5 *Soms gaat het anders* 186
 - 8.5.1 *Ouders met problemen* 186
 - 8.5.2 *Speciale kinderen* 187
 - 8.5.3 *Relatieconflicten en echtscheiding* 187
 - 8.5.4 *Nieuwe gezinnen* 188
- 8.6 *Gezinsproblemen en gestoorde gezinsrelaties* 189
 - 8.6.1 *Misbruik van de ouderlijke macht* 189
- 8.7 *Gezinsbehandeling* 193
- 8.8 *Van theorie naar praktijk* 195

9 Kind en school 197

- 9.1 *Inleiding* 199
- 9.2 *Ontwikkeling van een kind op school* 200
 - 9.2.1 *Het begin van de basisschool* 200
 - 9.2.2 *De opbouw van de basisschool* 200
 - 9.2.3 *Van thuis leren tot schools leren* 201
 - 9.2.4 *Ontwikkelingsfasen binnen de basisschool* 202
- 9.3 *Leren op school* 207
 - 9.3.1 *Wat bepaalt het leerresultaat?* 207
 - 9.3.2 *Leerlingenkenmerken* 208
 - 9.3.3 *Interactie leerling en school* 209
- 9.4 *De school als medeopvoeder* 210
 - 9.4.1 *Kiezen van een geschikte school* 211
- 9.5 *De school als sociale omgeving* 212
- 9.6 *Na de basisschool* 213
 - 9.6.1 *Keuze voor vervolgonderwijs* 213
 - 9.6.2 *Groep 8 als overgangsjaar* 214
- 9.7 *Soms gaat het anders* 215
 - 9.7.1 *Individuele verschillen in ontwikkeling op school* 215

9.7.2	<i>Speciaal basisonderwijs</i>	216
9.7.3	<i>Werkhoudingsproblemen</i>	217
9.7.4	<i>Pesten</i>	218
9.8	<i>Leerproblemen en leerstoornissen</i>	219
9.8.1	<i>Lees- en spellingsproblemen: dyslexie</i>	220
9.8.2	<i>Rekenproblemen en dyscalculie</i>	222
9.8.3	<i>Niet-verbale leerstoornissen en ruimtelijk-visuele problemen</i>	223
9.8.4	<i>Concentratieproblemen</i>	224
9.8.5	<i>Gedragsproblemen</i>	226
9.9	<i>Van theorie naar praktijk</i>	226

10 Van kind naar puber 229

10.1	<i>Inleiding</i>	231
10.2	<i>Biologische veranderingen</i>	232
10.3	<i>Cognitieve veranderingen</i>	233
10.4	<i>Veranderingen op school</i>	236
10.4.1	<i>Van basisschool naar voortgezet onderwijs</i>	236
10.4.2	<i>Schoolkeuze voortgezet onderwijs</i>	237
10.4.3	<i>Rol van de ouders</i>	240
10.5	<i>Veranderingen in het gezin</i>	240
10.5.1	<i>Plaats in de kinderrij</i>	240
10.5.2	<i>Ontwikkelingstaak voor ouders</i>	241
10.5.3	<i>Van bevels- naar onderhandelingshuishouden</i>	242
10.5.4	<i>Pubers in nieuw-samengestelde gezinnen</i>	243
10.6	<i>Visies op puberteit</i>	246
10.6.1	<i>Puberteit als westers verschijnsel</i>	246
10.6.2	<i>Puberteit als roerige periode</i>	246
10.6.3	<i>'De' puberteit bestaat niet</i>	247
10.7	<i>Ontwikkelingstaken voor jongeren</i>	248
10.8	<i>Soms gaat het anders</i>	250
10.9	<i>Van theorie naar praktijk</i>	251

11 Een eigen persoonlijkheid 253

11.1	<i>Inleiding</i>	255
11.2	<i>Emotionele ontwikkeling</i>	255
11.3	<i>Morele ontwikkeling</i>	256
11.4	<i>Identiteitsontwikkeling</i>	259
11.4.1	<i>Inleiding</i>	259
11.4.2	<i>Identiteit en persoonlijkheid</i>	260
11.4.3	<i>De ontwikkelingstheorie van Erikson</i>	261
11.4.4	<i>De ontwikkelingstheorie van Loevinger</i>	263
11.4.5	<i>De attributietheorie van Weiner</i>	264
11.4.6	<i>De zelfcategoriseringstheorie van Turner</i>	266
11.5	<i>Stoornissen in de emotionele ontwikkeling</i>	268
11.5.1	<i>Inleiding</i>	268
11.5.2	<i>Stemmingsstoornissen</i>	268

- 11.5.3 *Suïcidaal en zelfbeschadigend gedrag* 269
- 11.5.4 *Psychosomatische klachten* 270
- 11.5.5 *Angststoornissen* 271
- 11.5.6 *Posttraumatische stressstoornis* 273
- 11.6 *Van theorie naar praktijk* 273

12 Gezondheid en uiterlijk 275

- 12.1 *Inleiding* 278
- 12.2 *Lichamelijke conditie* 278
- 12.3 *Obesitas* 279
- 12.4 *Eetstoornissen* 280
 - 12.4.1 *Inleiding* 280
 - 12.4.2 *Anorexia nervosa* 281
 - 12.4.3 *Boulimia nervosa* 282
 - 12.4.4 *Mogelijke oorzaken* 283
- 12.5 *Middelengebruik* 284
 - 12.5.1 *Inleiding* 284
 - 12.5.2 *Drugs* 285
 - 12.5.3 *Alcohol* 285
- 12.6 *Middelenmisbruik* 286
- 12.7 *Bevorderen van gezond gedrag* 288
- 12.8 *Van theorie naar praktijk* 290

13 Het invullen van vrije tijd 291

- 13.1 *Inleiding* 293
- 13.2 *Zo gaat het meestal: clubjes en baantjes* 294
- 13.3 *Soms gaat het anders: hangjongeren* 296
- 13.4 *Jeugdcriminaliteit* 299
 - 13.4.1 *Inleiding* 299
 - 13.4.2 *Indelingen jeugdcriminaliteit* 300
 - 13.4.3 *Ontwikkeltajecten* 301
 - 13.4.4 *Risicofactoren* 303
 - 13.4.5 *Aanpak jeugdcriminaliteit* 305
 - 13.4.6 *Straffen en maatregelen voor jongeren* 306
- 13.5 *Voor- en nadelen social media* 308
- 13.6 *Van theorie naar praktijk* 311

14 Sociale contacten en vriendschappen 313

- 14.1 *Inleiding* 315
- 14.2 *Peergroups* 316
- 14.3 *Jeugdculturen en jeugdstijlen* 317
- 14.4 *Omgaan met groepsdruk* 318
- 14.5 *Soms gaat het anders: pesten en sociale uitsluiting* 319
- 14.6 *Invloed van leeftijdsgenoten en invloed van thuis* 322
- 14.7 *Van theorie naar praktijk* 323

15 Een seksuele identiteit 325

- 15.1 Inleiding 327
- 15.2 Zo gaat het meestal 328
 - 15.2.1 *Biologische factoren* 328
 - 15.2.2 *Sociologische factoren* 328
 - 15.2.3 *Psychologische factoren* 329
 - 15.2.4 *Seksuele ontwikkeling in de puberteit* 331
 - 15.2.5 *Bestaat er een normale seksuele ontwikkeling?* 333
- 15.3 Soms gaat het anders 334
 - 15.3.1 *Homoseksualiteit* 334
 - 15.3.2 *Transgenders* 335
 - 15.3.3 *Soa's* 336
 - 15.3.4 *Tienerzwangerschappen* 337
- 15.4 Seksueel misbruik 339
- 15.5 Jeugdige zedendelinquenten 341
- 15.6 Loverboys, grooming en sexting 345
- 15.7 Van theorie naar praktijk 347

16 Kiezen voor opleiding en werk 349

- 16.1 Inleiding 351
- 16.2 Schoolbeleving 352
- 16.3 Schoolmotivatie 353
- 16.4 Kiezen voor een opleiding 355
- 16.5 Jongeren op de arbeidsmarkt 357
- 16.6 Soms gaat het anders 359
 - 16.6.1 *Spijbelen* 359
 - 16.6.2 *Een verkeerde keuze* 360
 - 16.6.3 *Studieswitch* 361
- 16.7 Van theorie naar praktijk 362

17 Een plek in de maatschappij 363

- 17.1 Inleiding 365
- 17.2 Omgaan met autoriteit 366
 - 17.2.1 *Autoriteit thuis, op school en daarbuiten* 366
 - 17.2.2 *Invloed van thuis, vrienden en aangeboren factoren* 367
 - 17.2.3 *Moeite met autoriteit: gedragsstoornissen* 368
- 17.3 Jeugdparticipatie 369
 - 17.3.1 *Inleiding* 369
 - 17.3.2 *Politieke participatie* 370
 - 17.3.3 *Maatschappelijke participatie* 371
 - 17.3.4 *Participatieladder van Hart* 371
- 17.4 Binding met de maatschappij 372
 - 17.4.1 *Inleiding* 372
 - 17.4.2 *Omgaan met cultuurverschillen* 372
 - 17.4.3 *Verband bindingen en jeugdcriminaliteit* 374
- 17.5 Radicalisering 375

17.6 Van theorie naar praktijk 377

Geraadpleegde literatuur 379

Register 392

Hoofdstuk 1

Wat is ontwikkelings- psychologie?

HOOFDSTUK 1

Wat is ontwikkelingspsychologie?

Eveline en Sinead lopen allebei stage bij de Brede School. Eveline zit in het eerste jaar van de Pabo en Sinead volgt de opleiding Social Work. Voor het vak psychopathologie moeten ze nagaan welke ontwikkelingsstoornissen zichtbaar zijn op hun stageplaats. Ze observeren daarvoor een middenbouwgroep waarin 24 kinderen zitten die in leeftijd variëren van 8 tot 10 jaar. Sinead gaat er enthousiast mee aan de slag. Na een paar weken heeft ze een lijvig verslag bij zich waarin ze alle gesignaleerde stoornissen heeft opgenoemd. ‘Drie kinderen hebben een leesstoornis, vijf kinderen een autistische stoornis, vier hebben ADHD waarvan twee met een gedragsstoornis en één kind heeft een stoornis in de zindelijkheid. Verder denk ik dat er twee kinderen zijn met een hechtingsstoornis, maar dat weet ik nog niet zeker. Van één kind vraag ik me af of het niet licht verstandelijk beperkt is.’ Eveline kijkt haar verbijsterd aan. ‘Ik zie maar twee kinderen met een mogelijke stoornis. Sommige kinderen zijn wel druk, maar komen tot rust tijdens het voorlezen. Anderen zijn wel wat stil, maar als je ze aanspreekt, reageren ze heel normaal. Ik heb twee jongere broertjes die regelmatig vriendjes meenemen. Als je ziet hoeveel herrie ze soms kunnen maken en hoe onnozel ze soms kunnen doen. Het hoort er allemaal bij.’

1.1 INLEIDING

Hoe kan het dat het ene kind zo makkelijk vrienden maakt en het andere kind niet? Wanneer gaan kinderen eigenlijk kruipen en lopen? Hoe ontwikkelt een geweten zich en wat is de invloed van leeftijdsgenoten op vrijetijdsbesteding en beroepskeuze?

Dit zijn vragen die opkomen bij studenten die willen werken met kinderen of jongeren. Van hulpverleners en leerkrachten wordt verwacht dat zij weten hoe de ontwikkeling op sociaal, emotioneel en cognitief gebied verloopt. Hoe verlopen deze ontwikkelingen meestal, welke variaties in ontwikkeling zijn ook nog normaal en welke zijn zorgelijk?

Ontwikkelingspsychologie houdt zich bezig met de ontwikkeling van de mens. Hierbij wordt de aandacht in het bijzonder gericht op kinderen, omdat de ontwikkeling en groei bij hen het meest in het oog springt. De ontwikkeling van pasgeboren baby tot zelfstandige jongvolwassene is veelomvattend en vindt plaats in een relatief korte tijd. Een kind leert lopen, praten en denken. Een kind leert contacten aan te gaan met anderen, zich te verplaatsen in een ander en vriendschapsrelaties te onderhouden. Ontwikkeling vindt plaats

door biologische factoren zoals groei en rijping, maar ook door psychologische factoren in de persoon zoals aanleg en persoonlijkheid. Daarnaast vindt ontwikkeling plaats in interactie met de omgeving, in contact met anderen. Ontwikkeling eindigt natuurlijk niet bij het bereiken van de 21-jarige leeftijd. Volwassenen groeien niet meer in de lengte, maar wel in hun persoonlijkheid, omdat elke levensfase om aanpassingen vraagt. De ontwikkelingspsychologie van volwassenen noemen we meestal levenslooppсихologie.

In dit boek richten we ons op de ontwikkeling van baby's, peuters, kleuters, schoolkinderen, pubers en adolescenten. De studenten voor wie dit boek is bedoeld, hebben deze periode net achter de rug of zitten er zelf nog in. Voor hen is het interessant om na te gaan hoe de ontwikkeling op cognitief, emotioneel en sociaal gebied meestal verloopt en hoe dit bij hen is gegaan. Kennis over ontwikkelingspsychologie geeft inzicht in hoe bepaalde ontwikkelingen invloed kunnen hebben op iemands persoonlijkheid. Kennis en inzicht kunnen zorgen voor begrip en acceptatie van jezelf en van de ander. Als professionele hulpverlener onderscheid je jezelf door te redeneren over kinderen met behulp van gegevens vanuit de ontwikkelingspsychologie. Voor de oudere (deeltijd)student met kinderen zal het daarnaast boeiend zijn de ontwikkeling van de eigen kinderen te volgen en daar de theorie uit de ontwikkelingspsychologie naast te leggen. Dan zal ook opvallen hoeveel verschillen in normale ontwikkeling er zijn.

We zetten de opbouw van dit boek uiteen in paragraaf 1.2. Daarin noemen we de ontwikkelingstaken per hoofdstuk. Met een schema illustreren we hoe de behandelde onderwerpen uit de hoofdstukken zich verhouden tot de leeftijden van kinderen en jongeren. Paragraaf 1.3 besteedt aandacht aan variaties in ontwikkeling. Niet ieder kind ontwikkelt zich op dezelfde wijze. Wat is normaal, wat is nog een normale variatie en wanneer spreken we van problemen en stoornissen? Daarna volgt een paragraaf over de veerkracht van jeugd.

We leiden elk hoofdstuk in dit boek in met een korte schets van een praktijk-situatie. De laatste paragraaf van elk hoofdstuk komt terug op dit praktijk-fragment en laat zien hoe je de theorie uit het hoofdstuk kunt toepassen op het praktijkfragment. Meer praktijkvoorbeelden zijn te vinden in de digitale omgeving die bij dit boek wordt aangeboden. Er staan meerkeuzevragen per hoofdstuk waardoor de student na kan gaan in hoeverre hij de kennis van dit hoofdstuk beheerst. Verder staan er casussen per hoofdstuk met vragen waarbij de kennis wordt toegepast.

1.2 ONTWIKKELINGSTAKEN

De ontwikkeling van baby tot jongvolwassene is veelomvattend. Er zijn daarbij verschillende ontwikkelingsdoelen of -taken te onderscheiden, die allemaal in de volgende zestien hoofdstukken van dit boek aan de orde komen. We houden daarbij zo veel mogelijk een chronologische volgorde aan.

We beginnen met het verwerven van basisvertrouwen door baby's en eindigen met het participeren in de maatschappij door jongeren. Het is niet zo dat alle ontwikkelingen in het echt ook zo netjes achter elkaar worden afgewerkt. Er zijn ontwikkelingen die tegelijkertijd plaatsvinden en elkaar onderling beïnvloeden. Dit geldt vooral voor de ontwikkelingen in de eerste kinderjaren. Een kind is tegelijkertijd bezig met zijn motorische ontwikkeling en zijn taal- en denkontwikkeling. De ontwikkelingstaken voor jongeren vinden ook voor een groot deel in dezelfde periode plaats. We geven hierna aan welke onderwerpen in welk hoofdstuk aan de orde komen.

Verwerven van een veilige basis

De eerste ontwikkelingsdoelen van een pasgeboren baby zijn wennen aan de wereld om hem heen en het verwerven van basisvertrouwen. Die hoeft de baby niet alleen te bereiken, ook de ouders of verzorgers van het kind spelen hierbij een belangrijke rol. Zij moeten ervoor zorgen dat de baby ervaart dat er voor hem wordt gezorgd en dat aan zijn basisbehoeften van voeding, warmte, veiligheid en genegenheid wordt voldaan.

Zo kan een veilige basis ontstaan voor de verdere ontwikkeling, die van cruciaal belang is voor de wijze waarop die ontwikkeling verder verloopt. Het verwerven van een veilige basis vindt plaats in de eerste 12 maanden van het leven. Wij beschrijven het in hoofdstuk 2.

| hoofdstuk 2

Verkennen van de wereld

Het tweede ontwikkelingsdoel is het verkennen van de wereld. Hiermee begint een baby vanaf de eerste dag na zijn geboorte, maar nog niet meteen heel actief en doelgericht. De ontwikkelingsperiode waarin de baby vooral aan deze ontwikkelingstaak 'werkt', is vanaf dag 1 tot en met de kleutertijd. In de periode dat een kind schoolkind is, worden deze vaardigheden en mogelijkheden verder uitgebreid. Hoe een kind de wereld kan gaan verkennen, beschrijven we in hoofdstuk 3.

| hoofdstuk 3

Ontwikkelen van autonomie en identiteit

Wanneer een kind zich veilig genoeg voelt, kan het ook meer zelfstandig ondernemen. Het kind verwerft autonomie (zelfstandigheid) en wordt onafhankelijker van zijn ouders. Het kind ontdekt in deze periode zijn eigen ik en grenst zich af van de anderen, soms ook door zich af te zetten. Niet voor niets wordt deze periode ook wel de peuterpuberteit genoemd. De leeftijd waarin deze ontwikkelingstaak vooral plaatsvindt, is van ongeveer een tot drie jaar. We beschrijven het proces van het ontwikkelen van een eigen identiteit in hoofdstuk 4.

| hoofdstuk 4

| hoofdstuk 5

Leren communiceren

Een baby richt zich al bijna meteen op de mensen in zijn omgeving en probeert met hen te communiceren. Dit gebeurt door middel van taal, maar ook met gebaren en andere niet-talige manieren van communiceren. De ontwikkeling van het leren communiceren beschrijven we in hoofdstuk 5. Deze ontwikkeling bestrijkt in leeftijd vooral de periode van baby, peuter en kleuter. Als basisschoolkind bouwt een kind dit vermogen verder uit.

| hoofdstuk 6

Begrijpen van de wereld

Een baby komt in een wereld terecht waar hij aanvankelijk niets van begrijpt. Het is een ongeordend geheel van allerlei indrukken. Een baby en een peuter leren beter ordening en structuur te zien in die chaos, ze gaan verbanden leggen. Op een gegeven moment kan een kind relaties ontdekken tussen oorzaak en gevolg en begrijpen en redeneren. Deze cognitieve ontwikkeling beschrijven we in hoofdstuk 6.

| hoofdstuk 7

Omgaan met anderen

Voor een sociaal wezen als een mens is het van essentieel belang om goed te leren omgaan met anderen. In het begin heeft een baby vooral te maken met een vertrouwde kring mensen, grotendeels binnen zijn familie. Wanneer het ongeveer drie jaar is, gaat een kind steeds actiever leeftijdsgenootjes opzoeken en van alles met hen ondernemen. Deze sociale ontwikkeling en het leren omgaan met anderen staat in hoofdstuk 7.

| hoofdstuk 8

Opgroeien in een gezin

Het gezin waarin een kind opgroeit, is van groot belang voor zijn ontwikkeling. Het maakt verschil of je in een warm en stabiel gezin opgroeit of in een gezin met veel problemen. Het gezin biedt een belangrijke basis om als kind te kunnen groeien en bloeien. De ontwikkeling van een kind binnen zijn gezin is beschreven in hoofdstuk 8.

| hoofdstuk 9

Leren op school

Vanaf zijn vierde jaar gaat een kind naar school. Tot die tijd heeft het al van alles geleerd. Leren is dus niet nieuw, maar bij het leren op school spelen ook andere factoren een rol. Een kind gaat niet alleen naar school om te leren, het moet zich daar ook leren aanpassen aan regels en structuren. De school is behalve een leeromgeving ook een belangrijke sociale omgeving waar een kind met leeftijdsgenoten en leerkrachten leert omgaan. De ontwikkeling van het leren op school en de aspecten die daarbij een rol spelen, beschrijven we in hoofdstuk 9.

Van kind naar puber

Rond de 12-jarige leeftijd maakt een kind de overstap van de kinderwereld naar de wereld van de pubers en adolescenten. Met welke ontwikkelingstaken een kind dan te maken krijgt, staat in hoofdstuk 10. Als eerste ontwikkelingstaak van een puber noemen we het minder afhankelijk worden van de ouders en het bepalen van een eigen plaats binnen de veranderende relaties in het gezin.

| hoofdstuk 10

Een eigen persoonlijkheid

Het ontdekken en ontwikkelen van een eigen persoonlijkheid is een grote en belangrijke ontwikkelingstaak voor jongeren. In de kindertijd is een begin gemaakt met de identiteitsvorming en in de puberteit wordt dit verder uitgebreid. De emotionele en morele ontwikkeling komen aan bod in hoofdstuk 11.

| hoofdstuk 11

Gezondheid en uiterlijk

Bij jonge kinderen zijn vooral de ouders verantwoordelijk voor de gezondheid van hun kind. In de puberteit worden kinderen daar steeds meer zelf verantwoordelijk voor. Een puber staat voor de taak om te zorgen voor zijn eigen gezondheid en voor het onderhouden van een uiterlijk waar hij zich prettig bij voelt. Jongeren leren omgaan met de uitdagingen en risico's op dit gebied, zoals ongezond of te veel eten, alcoholgebruik en drugsgebruik. Hoe ze dat doen, staat in hoofdstuk 12.

| hoofdstuk 12

Invullen van vrije tijd

Een deel van de tijd van jongeren is verplicht gevuld met school, maar daarnaast blijft er gelukkig nog veel vrije tijd over. Deze tijd brengt de jongere voornamelijk door met leeftijdsgenoten. Hij staat voor de taak om zijn vrije tijd in te vullen met activiteiten die hij leuk of zinvol vindt. Hoe de meeste jongeren dat doen, komt aan de orde in hoofdstuk 13. De belangrijke rol die social media hierbij spelen, wordt ook besproken.

| hoofdstuk 13

Sociale contacten en vriendschappen

Als kind heeft een jongere al sociale vaardigheden geleerd en vriendschappen opgebouwd, in de puberteit wordt nog meer een beroep gedaan op dit vermogen. Hoe vindt een jongere zijn weg in groepen zoals klassen, sportclubs en vriendengroepen? Hoe gaat een jongere om met groepsdruk en hoe gaat hij relaties aan? Jeugdculturen zijn tegenwoordig minder belangrijk dan tijdens het eind van de vorige eeuw, toch blijven jongeren optrekken met andere jongeren met wie ze overeenkomsten hebben in muzieksmaak en kledingstijl. Sommige jongeren lukt het niet zich aan te sluiten bij leeftijdsgenoten,

| hoofdstuk 14

zij kunnen gepest of buitengesloten worden. Contacten en vriendschappen komen aan bod in hoofdstuk 14.

Een seksuele identiteit

Hoewel kinderen ook seksuele gevoelens hebben en bezig zijn met het ontdekken van hun lichaam is het ontwikkelen van een seksuele identiteit toch vooral een taak voor jongeren. Een jongere staat voor de uitdaging om te ontdekken wat zijn mogelijkheden en wensen zijn op het gebied van intimiteit en seksualiteit. Dit proces wordt beschreven in hoofdstuk 15.

| hoofdstuk 15

Kiezen voor opleiding en werk

Jongeren zijn tot hun 18^e leerplichtig. Na het voortgezet onderwijs maken ze een keuze voor een vervolgopleiding en/of beroep. Elke jongere gaat dan na welke opleiding en welk beroep het beste zal passen bij zijn capaciteiten, interesse en persoonlijkheid. Door de verschillende uitstroomprofielen in het voortgezet onderwijs, moeten jongeren al vroeg keuzes maken ten aanzien van het vakkenpakket dat zij kiezen, terwijl zij dan vaak nog te jong zijn om al te weten wat ze later willen doen. Dit keuzeproces beschrijven we in hoofdstuk 16.

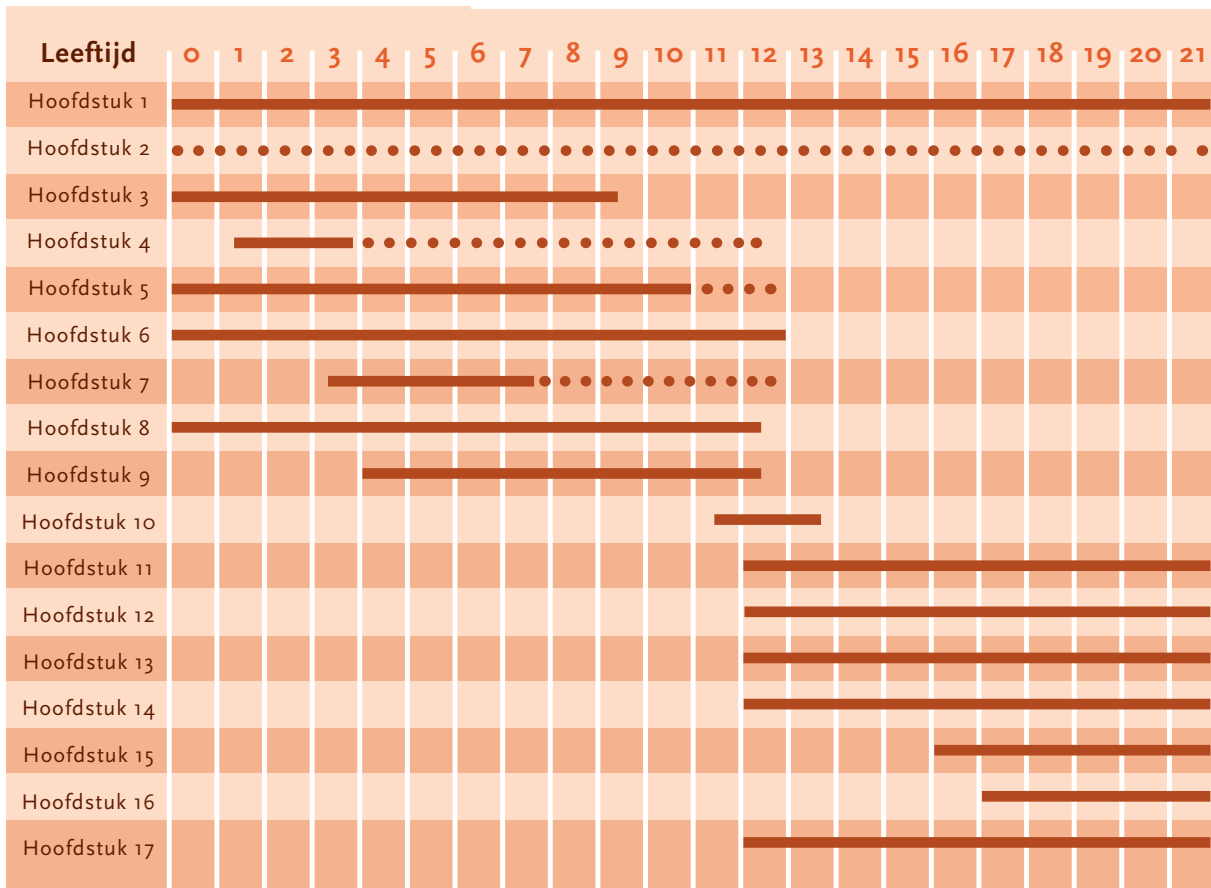
| hoofdstuk 16

Een plek in de maatschappij

Het uiteindelijke ontwikkelingsdoel van de periode van 0-21 jaar is dat een jongere zich heeft ontwikkeld tot een persoon die zichzelf kan redden in de maatschappij. De jongere is bindingen aangegaan en voelt zich betrokken bij de maatschappij waarin hij leeft. Jongeren die weinig of geen bindingen zijn aangegaan en zich buiten de maatschappij voelen staan, lopen risico op radicalisering. Als je tot geen enkele groep behoort en je buitengesloten voelt in de maatschappij, kan het aansluiten bij een groepering aantrekkelijk zijn. Deze laatste ontwikkelingstaak binnen de kinder- en jeugdperiode is beschreven in hoofdstuk 17.

| hoofdstuk 17

In schema ziet de hoofdstukindeling met de bijbehorende leeftijds aanduidingen er als volgt uit:

1.3 VARIATIES IN ONTWIKKELING

In het voorgaande overzicht hebben we beschreven welke ontwikkelingsdoelen en ontwikkelingstaken aan de orde zijn voor 0- tot 21-jarigen. Alle kinderen en jongeren zullen deze taken op hun eigen manier en binnen hun eigen mogelijkheden vervullen. Er zijn aanzienlijke individuele verschillen in hoe kinderen en jongeren dit doen. Globaal doorlopen ze allemaal dezelfde stadia, maar het tempo waarin ze dat doen en de manier waarop zijn verschillend.

In dit boek geven we steeds eerst aan hoe een bepaalde ontwikkeling in de meeste gevallen verloopt. Dit is de normale ontwikkeling zoals je die bij de meeste kinderen ongeveer op die manier en ongeveer op die tijd ziet. Vervolgens geven we aan welke anders verlopende ontwikkelingen mogelijk zijn. Soms gaat het anders, maar dat hoeft nog geen probleem te zijn. Dit gedrag valt dan binnen de zogeheten normale variatie. Pas wanneer de ontwikkeling van een kind opvallend anders verloopt of het kind belemmeringen oplevert, spreken we van een afwijkende ontwikkeling. Er zou dan sprake kunnen zijn van een specifiek probleem of een ontwikkelingsstoornis.

| normale ontwikkeling

| normale variatie

| afwijkende ontwikkeling

| specialist

Te snel een kind een bepaalde stoornis toeschrijven is schadelijk. Te laat een probleem onderkennen is dat ook. Het is dus de taak van iedereen die op een professionele manier met kinderen werkt om op tijd signalen te onderkennen en het kind door te verwijzen naar een specialist. Dit kan een kinderarts zijn, maar ook bijvoorbeeld een specialist op het gebied van de spraak en taal (logopedist) of motoriek (fysiotherapeut). Wanneer het gaat om ontwikkelingsproblemen en mogelijke stoornissen bij kinderen en jongeren zal dit meestal een gz-psycholoog, klinisch psycholoog, orthopedagoog of jeugdpsychiater zijn.

Ontwikkelingsstoornissen komen gelukkig maar zelden voor. De meeste kinderen ontwikkelen zich min of meer volgens het boekje tot zelfstandige volwassenen of binnen een normale variatie daarvan. Wanneer kinderen gedrag vertonen dat afwijkt van het meest gangbare wil dat niet zeggen dat dit problematisch of gestoord is. Respect voor ieders eigen ontwikkeling staat bovenaan. Er is meer normaal dan je denkt!

1.4 DE (VEER)KRACHT VAN JEUGD

De ontwikkeling van baby tot jongvolwassene is bijzonder. Zoveel ontwikkelingen in relatief korte tijd tot een goed einde brengen is een enorme prestatie; het toont de kracht van jeugd. Kinderen en jongeren blijken zich steeds weer te kunnen aanpassen aan nieuwe situaties en taken waarvoor zij worden gesteld. Zij zijn in staat om te gaan met tegenslag, onmogelijkheden en teleurstellingen. De een weliswaar meer dan de ander, maar toch. De meeste kinderen en jongeren die te maken krijgen met beperkingen, ziekten of akelige gebeurtenissen als misbruik, geweld of verlies tonen een enorme veerkracht in het omgaan hiermee. De jeugd is flexibel, leergierig, creatief en vernieuwend. Kinderen bedenken nieuwe, niet-bestaande woorden als zij nog niet over een grote woordenschat beschikken. Jongeren bedenken nieuwe woorden en veranderen betekenissen van bestaande woorden om een eigen taal te creëren. De kracht van jeugd, het vermogen tot leren en ontwikkelen en de veerkracht van jeugd, het vermogen om te gaan met tegenslag en beperkingen, willen wij ook in dit boek benadrukken.

1.5 VAN THEORIE NAAR PRAKTIJK

| overdiagnostisering

Als studenten zich tijdens de studie intensief bezighouden met bijvoorbeeld ontwikkelingsstoornissen zullen zij hier in hun omgeving extra op letten. Daardoor kunnen ze meer signalen menen te zien dan er zijn. Dit verschijnsel heet overdiagnostisering. Studenten die geneeskunde studeren of een opleiding tot verpleegkundige volgen, kennen een soortgelijk effect. Als zij lezen over allerlei medische aandoeningen denken zij veel symptomen daarvan bij zichzelf en anderen te herkennen.

In het stukje uit de praktijk aan het begin van dit hoofdstuk is ook sprake van overdiagnostisering. Sinead is enthousiast aan de slag gegaan met de opdracht en ziet bij veel kinderen kenmerken van allerlei ontwikkelingsstoornissen. Eveline heeft ervaring met jonge kinderen omdat ze twee jongere broertjes heeft. Daardoor weet zij dat veel gedragingen die Sinead als abnormaal of zorgwekkend beoordeelt heel normaal kunnen zijn voor kinderen van een bepaalde leeftijd. Mensen die langer met kinderen werken, zien een heel scala aan gedragingen aan zich voorbijtrekken. Zij ontdekken dat veel gedragingen die wonderlijk en problematisch lijken vanzelf verdwijnen of verminderen in ernst. Het is de kunst om enerzijds alle kennis paraat te hebben en alert te zijn op risicofactoren en signalen, en anderzijds ruimte te laten voor de eigenheid van elk kind. Het stellen van de diagnoses zoals die in het voorbeeld zijn genoemd, is voorbehouden aan gz-psychologen (gezondheidszorgpsychologen) en kinder- en jeugdpsychiaters. Docenten en hulpverleners hebben een belangrijke signalerende taak en zorgen ervoor dat kinderen op tijd nader onderzocht worden als dit nodig is.